

**KOMPETENSIYA SOTSILOGIYASINI O'RGANISHNING ASOSIY
YONDASHUVLARI**

Yulbarsova Xurshida Abdullajonovna,
sotsiologiya kafedrası dotsent, PhD,
Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya:

Maqolada "kompetentlilik" va "kompetensiya" tushunchalari sotsiologiya fani nuqtai nazaridan ko'rib chiqilgan. Maqolada yangi "kompetentlik sotsiologiyasi" tushunchasini kiritadi va uni sotsiologiyadagi asosiy nazariy va metodologik yondashuvlar yordamida izohlangan. Ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish asosida "kompetentlik sotsiologiyasi"ning tarkibiy qismlarini aniqlangan. kompetensiya sotsiologiyasi shaxsga ijtimoiy muhit bilan muvaffaqiyatli munosabatda bo'lishga imkon beruvchi omillarning butun majmuasini aks ettiradi va eng muhimi, uning jamiyatda malakali bo'lishga tayyorligini aks ettiruvchi xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kompetentlilik, sotsiologiya, kompetensiya sotsiologiyasi.

KIRISH

O'zbekistonda ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning zamonaviy kontsepsiyasiga ko'ra, ta'limga yangi kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish doirasidagi asosiy vazifalardan biri mustaqillik, ob'yektivlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik hamda tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati va har qanday biznesda ijodiy yondashuv va hamkorlik qilish qobiliyatini qo'llashga tayyor va eng muhimi, o'z mamlakati kelajagi uchun javobgarlik qobiliyati bilan ajralib turadigan, sifat jihatidan yangi malakali mutaxassislarni tayyorlash hisoblanadi.

Kompetentli mutaxassis nima ekanligini yaxshiroq tushunish uchun sotsiologiya fanida berilgan "kompetentlik" va "kompetensiya" tushunchalarining ta'riflarini tahlil qilaylik.

MAVZUNI O'RGANILGANLIK DARAJASI

Sotsiologik entsiklopediyada "kompetensiya" tushunchasiga ikkita ta'rif berilgan: "1) kimgadir yaxshi ma'lum bo'lgan masalalar sohasi; 2) boshqa birovning xatti-harakati bilan bog'liq bo'lgan har qanday muassasa, shaxs yoki biznes masalalari to'plamining texnik topshiriqlari"[1, 461b.] sifatida tushuniladi. Xuddi shu o'rinda "kompetentlilik" tushunchasiga "rahbar, jamoat arbobi, obro'-e'tiborining shaxsiy fazilatlar majmui, jumladan, yuqori kasbiy mahorat, odamlarning manfaatlari va ehtiyojlarini, u faoliyat ko'rsatayotgan vaziyatni, o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini bilishi" [1, 461b.] tushuniladi. Shuningdek, ijtimoiy munosabatlar tizimini, ijtimoiy institutlarning o'zaro ta'sirini tahlil qilish, u yoki boshqa harakatlarning oqibatlarini oldindan ko'ra bilish qobiliyati hamdir.

Sotsiologiya fanida kompetensiya, eng avvalo, kasbiy mahoratning atributidir. A.M. Novikov "kompetentlik" ostida texnologik tayyorgarlikdan tashqari, asosan kasbiy xarakterga ega bo'lgan, lekin ayni paytda bugungi kunda har bir mutaxassis uchun zarur bo'lgan bir qator

boshqa tarkibiy qismlarni ajratadi. Bular, birinchi navbatda, shaxsning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati, har qanday ishga ijodiy yondashish, uni oxirigacha yetkaza olish, doimiy o'rganish qobiliyati kabi fazilatlaridir. Bu fikrlashning moslashuvchanligi, mavhum, tizimli va eksperimental fikrlashning mavjudligi, bu dialog va muloqot qilish qobiliyati, hamkorlik qilish qobiliyati va boshqalar bilan ifodalanadi. Mutaxassisga qo'yiladigan talablarning ulkan noprofessional ustki tuzilishi haqiqiy kasbiy-texnologik tayyorgarlikdan yuqori bo'ladi" [2, 23-24 b.].

Kompetentsiya atamasining haddan tashqari professionalligi uning butun kompaniyaga nisbatan qo'llanilishi ("raqobatbardoshligini oshiradigan kompaniya vakolatlari") va xodimlarni boshqarish amaliyotida qo'llanilishi - PR menejmenti bilan tasdiqlanadi. Amaliyotchilar ko'pincha xodimning kasbiy malakasidan tashqariga chiqadigan va bitta kompaniyadagi faoliyati samaradorligini oshiradigan, lekin ba'zida boshqa tashkiliy madaniyatga ega bo'lgan kompaniyada bir xil mutaxassisning samaradorligiga ta'sir qilmaydigan vakolatlari haqida gapirishadi. ish (biznes jarayonlari) va boshqalar vakolatlari ("lavozim vakolatlari" chegaralari) [3, 49 b.].

D.V.Rodin [4] ta'kidlaganidek, "kompetensiya" va "kompetentlilik" tushunchalarini farqlash muhim ahamiyatga ega. "Kompetensiya" - bu mehnat faoliyati bilan bog'liq tushuncha bo'lib, u shaxsning malakali bo'lgan kasbiy faoliyat sohasini anglatadi. O'z navbatida, "kompetentlilik" inson bilan bog'liq bo'lgan tushuncha bo'lib, ish faoliyatini malakali bajarish ortidagi xatti-harakatlarning jihatlarini anglatadi..

Inson ijtimoiy mavjudot bo'lib, doimo tashqi dunyo bilan turli xil munosabatlar doirasida bo'ladi. Bu shaxsdan tegishli kompetensiyalarga (ya'ni, bilim, malaka, ko'nikma, shuningdek, boshqa ijtimoiy subyektlar bilan munosabatda bo'lish qobiliyati) ega bo'lishini talab qiladi. Shunga ko'ra, atrofdagi dunyodagi munosabatlar soni muvaffaqiyatli o'zaro ta'sir qilish uchun zarur bo'lgan vakolatlar sonini belgilaydi, ular shaxsning umumiy malaka darajasini tashkil qiladi.

Shunday qilib, biz kompetensiyaga asoslangan yondashuvning muammolari sotsiologiya muammolari bilan chambarchas bog'liqligini ko'ramiz, biroq kompetensiya masalalari va kelajak mutaxassislari va joriy kompetensiyalarning rivojlanishini ta'minlash bilan bog'liq alohida bilim sohasi hali ham mavjud emas. Shu bois, biz "kompetentlik sotsiologiyasi" atamasini ilmiy muomalaga kiritishni zarur deb hisoblaymiz.

Keling, taklif qilingan atamani uning tarkibiy qismlaridan kelib chiqib tahlil qilaylik. Bu atama ikkita "kompetentlik" va "sotsiologiya" tushunchalaridan iborat. "Kompetentlilik" tushunchasining markazida shaxs turadi va sotsiologiya jamiyat, ijtimoiy munosabatlar va insonning atrofdagi dunyoga munosabati haqidagi fan bo'lganligi sababli, "kompetentlik sotsiologiyasi"ni ijtimoiy aktyorning (shaxs sotsializatsiyasining turli bosqichlarida belgilangan komponentlar majmui) umuminsoniy xususiyati sifatida tushunish mumkin, bu esa unga ijtimoiy makonda muvaffaqiyatli o'zaro munosabatda bo'lishga imkon beradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish asosida biz "kompetentlik sotsiologiyasi"ning quyidagi tarkibiy qismlarini aniqladik:

1. Individning ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri muammosi bilan bog'liq chuqur shaxsiy jarayonlar;
2. Kognitiv va xulq-atvor jarayonlari;
3. Qobiliyatni namoyish qilish uchun motivatsiya;
4. Qadriyat-semantik qoidalar;
5. Kerakli bilim, ko'nikma va malakalar (erudition).

So'ngra, sotsiologiyaning asosiy nazariy va metodologik yondashuvlari doirasida "kompetentlik sotsiologiyasi" tushunchasini ko'rib chiqamiz.

Sotsiologiyaga **organik yondashuv** doirasida G.Spenser «evolyutsionizm» nazariyasini ilgari surdi, unga ko'ra jamiyat biologik organizm bilan bir qator muhim o'xshashliklarga ega va uni o'zaro bog'langan va o'zaro bog'liq bo'lgan qismlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida tavsiflaydi. Inson tanasi yurak, buyrak, o'pka kabi organlardan tashkil topganidek, jamiyat ham turli ijtimoiy institutlardan – oila, davlat, ta'lim tizimi va din kabilardan iborat.

Bundan tashqari, Spenser barcha narsalarning umumiy kelib chiqishi borligini yozadi, lekin faqat atrof-muhitga moslashish jarayonida orttirilgan xususiyatlarni meros qilib olish orqali ularning farqlanishi sodir bo'ladi. Bundan kelib chiqadiki, kompetentsiya shaxsning moslashish vositasidir. Uning ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabatlarining muvaffaqiyati bevosita uning ichki (oiladagi) va tashqi muhit (ish, davlat institutlari) bilan munosabatlarni o'rnatish qobiliyatiga bog'liq. Chunki aynan ijtimoiy institutlar shaxsning birgalikdagi harakatlarga qodir ijtimoiy mavjudotga aylanishini ta'minlaydi.

Faollik yondashuvi shaxsning harakatlarni amalga oshirish qobiliyatini ko'rsatadi, buning natijasida u bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladi va ijtimoiy ehtiyojlarini amalga oshiradi. E.Dyurkgeym "Ijtimoiy mehnat taqsimoti haqida" asarida ijtimoiy birdamlik muammosini tadqiq qiladi. Ijtimoiy birdamlik ijtimoiy mehnat taqsimoti bilan ta'minlanishini isbotlash uning faoliyatining asosiy maqsadidir.

Shunday qilib, E.Dyurkgeym ijtimoiy ehtiyojlarning funksional mehnat taqsimotiga mos kelishiga ishora qiladi [5]. Bu ehtiyoj kishilarning ijtimoiy faolligiga qaratilgan bo'lib, bu, bir tomondan, ularning bilim va malakasini oshirishga yordam bersa, ikkinchi tomondan, jamiyatdagi ijtimoiy faolligini doimiy ravishda takomillashtirishga yordam beradi. Shunda kompetentsiya faol idrok etish va odamlarning doimiy rivojlanib borayotgan ijtimoiy tajribasiga ta'sir ko'rsatish ko'nikmalariga asoslanadi.

Faoliyat yondashuvining yana bir vakili M.Veber ham shaxsning xulq-atvorini o'rganadi. Ammo E.Dyurkgeymdan farqli o'laroq, u individ o'z harakatlariga ma'lum ma'no-mazmun aks etgan holatdagi insonning xatti-harakati bilan qiziqadi. Binobarin, M.Veberning fikricha, sotsiologiyada asosiy jihat inson xulq-atvori asosidagi qadriyatlar, e'tiqod va qarashlarni o'rganishdir. Uning voqelikni idrok etish usuli - bu "tushunish" yoki inson xatti-harakatlarining o'ziga xos motivlarini ko'rish istagi.

Britaniyalik sotsiolog E.Giddens struktura va harakat bir-biridan mustaqil bo'lmasligi kerak, deb ta'kidlaydi. E.Giddens, harakatlar ijtimoiydir, ular faqat ijtimoiy harakatlar orqali qayta ishlab chiqariladigan strukturalarni yaratadi, deb hisoblaydi. Jamiyatni o'z nazariyasi orqali ko'rib, u odamlarning xatti-harakatlari jamiyatni yaratganidek, jamiyat tuzilishi ham odamlarning xatti-

harakatlariga ta'sir qilishiga e'tibor qaratadi. Bunday holda, kompetentsiya zamonaviy sifat jihatidan yangi jamiyatni shakllantirish sharti bo'lib xizmat qiladi.

Institutsional yondashuv T.Parsons va R.Mertonning strukturaviy-funksional tahlil nazariyasida ko'rinadi.

T.Parsonsning fikricha, qadriyatlar bo'yicha konsensus jamiyatda asosiy integrativ tamoyil hisoblanadi. T.Parsonning fikricha, faqat axloqiy majburiyatlar va umumiy qadriyatlar jamiyatda tartib uchun asos bo'ladi. Kompetentsiya sotsiologiyasi T.Parsons nazariyasi doirasida odamlarning jamiyatda shakllangan, faoliyati ijtimoiy sub'ektlarning jamiyatga ta'sir ko'rsatishiga imkon beradigan qiymat namunalari va xatti-harakatlar normalarini idrok etish qobiliyatini o'rganishga mo'ljallangan. Bu yerda sub'ekt hayotiy faoliyatining institutsional mexanizmi butun ijtimoiy tizim mazmunini va uning tarkibiy tuzilma elementlarini o'zlashtirish jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi [6].

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, biz kompetentsiya nafaqat o'quv jarayonida, balki oila, jamoat institutlari, madaniyat, din va boshqalar orqali uzatiladigan ma'lum bir jamiyatda tan olingan qadriyatlar ta'siri ostida shakllanadi, deb ta'kidlashimiz mumkin.

Kognitiv yondashuv idrok, fikrlash, bilish, tushuntirish va tushunish jarayonlaridan foydalangan holda an'anaviy muammo va vazifalarni hal qilish uchun mo'ljallangan. Har qanday fan sohasidagi kognitiv yondashuv bilimga qaratilgan.

“Bilim inson tomonidan voqelikni anglashdir. Bilim tilning ramziy vositalari bilan ob'ektivlashadi. Bilimlarni olish, asoslash, tekshirish va tarqatish jarayonlarini mantiq, metodologiya, bilish nazariyasi, fan fani, sotsiologiya o'rganadi”[7].

Bilimlarning eng mashhur bo'linishi deklarativ (nimani bilish) va protsessual (qanday bilish). Deklarativ bilim nazariy asoslarni bilishni anglatadi, bu nima uchun nima sodir bo'lishini tushuntirish qobiliyatini nazarda tutadi. Protssesual bilimlar deganda amaliy bilimlar tushuniladi va har qanday ko'nikma, malakalar tushuniladi. Keyinchalik J. Shotter bilimning yana bir turini ajratib ko'rsatdi va uni "ichkaridan" bilish - ma'lum ijtimoiy tizim madaniyatini bilish deb nomladi. Protssesual bilimlar ham bo'linadi:

- ko'rsatma (ko'rsatmalarga muvofiq bajarish, aniq qoidalar);
- vaziyatli (aniq vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati).

Kognitiv yondashuvga ko'ra, biz malakali mutaxassisni o'z ish sohasida deklarativ va protsessual bilimlarga ega bo'lgan, ammo vaziyatli bilimlarga ega bo'lish eng muhim rol o'ynaydigan, shuningdek vaziyatlarni baholash qobiliyatiga ega shaxs deb hisoblaymiz. ma'lum bir ijtimoiy tizim madaniyatining nuqtai nazari.

Tizimli yondashuv doirasida P.Sorokin “Sotsiologiya tizimi” asarida ijtimoiy tabaqalanish va ijtimoiy harakatchanlik nazariyasining nazariy asoslarini shakllantiradi. P.Sorokin sotsiologik tahlil doirasida ijtimoiy xulq-atvor va ijtimoiy o'zaro ta'sirni asosiy tushunchalar deb hisobladi. Sotsiolog shaxslarning o'zaro ta'sirini ham ijtimoiy guruhning, ham butun jamiyatning umumiy modeli sifatida ko'rib chiqadi. U ijtimoiy guruhlarini uyushgan va uyushmaganlarga ajratsa, P.Sorokin uyushgan ijtimoiy guruhning ierarxik tuzilishini tahlil qilishni eng muhim jihat deb biladi. Bundan tashqari, tadqiqotchi har bir guruhni iqtisodiy, siyosiy va kasbiy xususiyatlari bilan ajralib turadigan qatlamlarga (qatlamlarga) ajratadi. P.Sorokin yana bir muhim xulosa jamiyatda ikki turdagi ijtimoiy harakatchanlikning mavjudligi - vertikal va gorizontal deb

hisoblaydi. Ijtimoiy harakatchanlik - bu shaxs yoki guruhning ijtimoiy tuzilmadagi mavqeini o'zgartirishi, bir ijtimoiy qatlamdan ikkinchisiga (vertikal harakatchanlik) yoki bir xil ijtimoiy qatlam doirasidagi (gorizontal harakatchanlik). Yangi maqomni o'zlashtirish o'z kompetentsiyasini egallashga yoki kengaytirishga olib keladi, shuningdek, bir ijtimoiy qatlamdan ikkinchisiga o'tish imkoniyati, uning malakasini oshirish uchun motiv bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Jamiyat inson o'z qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin bo'lgan holatga intilishi kerak, mos ravishda inson barkamol bo'lishga intilishi kerak. Shunday qilib, sotsiologiyadagi asosiy nazariy va uslubiy yondashuvlarni tahlil qilish "kompetentlik sotsiologiyasi" tushunchasining asosiy tarkibiy qismlarini aniqlash va tushuntirish imkonini berdi hamda ushbu tushunchani ilmiy muomalaga kiritish zaruriyati va ahamiyatini ko'rsatdi. Chunki aynan kompetentsiya sotsiologiyasi shaxsga ijtimoiy muhit bilan muvaffaqiyatli munosabatda bo'lishga imkon beruvchi omillarning butun majmuasini aks ettiradi va eng muhimi, uning jamiyatda malakali bo'lishga tayyorligini aks ettiradi.

Adabiyotlar:

1. Социологическая энциклопедия: В 2 т. Т. 1 / Национальный общественно-научный фонд / Руководитель научного проекта Г.Ю. Семигин; Главный редактор: В.Н. Иванов – М.: Мысль, 2003. – 694 с.
2. Новиков А.М. Методология образования. – М.: Эгвес, 2002. – 320 с
3. Ксенофонтова Е.Г. Это модное слово: «компетенции»// Журнал Управление персоналом. – 2006. – № 23 (153). – С. 47-51.
4. Родин Д.В. К вопросу о многообразии типов и видов компетентности персонала организации // Журнал Системное управление. – 2010. – № 3(9). – URL: <http://sisupr.mrsu.ru/2010-3/PDF/Rodin.pdf>.
5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. – М.: Изд-во: Директмедиа Паблишинг, 2007. – 69 с.
6. Анурин В.Ф. Основы социологических знаний. Курс лекций по общей социологии. – Н. Новгород: НКИ, 1998. – 358 с.
7. Современная энциклопедия, 2000. – URL: [http:// mirslivare.com/content_sovrenc/znanie-68688.html](http://mirslivare.com/content_sovrenc/znanie-68688.html).
8. Yulbarsova, K. A. (2021). Conceptual model of development communicative competence of the future teacher in the innovative educational space. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 784-791.
10. Abdullajonovna, Y. K. (2022). CONCEPTUAL MODEL OF DEVELOPMENT COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER IN THE INNOVATIVE EDUCATIONAL SPACE. *Research Focus*, 1(4), 333-340.
11. Yulbarsova, X. A., & Boliboyev, A. X. (2022). NOGIRONLIGI BOR SHAXSLARGA MEHNAT QILISH SHAROITLARINI YARATISH MEXANIZMLARI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(13), 409-414.

12. Abdullajonovna, Y. K. (2022). FACTORS IN THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN A FUTURE TEACHER.
13. Yulbarsova, X. A., & Rustamova, D. (2022). GENDER TENGLIGINI TA'MINLASH SOTSIAL MUAMMO SIFATIDA. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(14), 193-196.
14. Юлбарсова, Х. А. (2020). Интегратив ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини шакллантириш технологияси: Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. *Наманган–2019*, 12, 12.
15. Юлбарсова, Х. А. (2017). КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК НЕОБХОДИМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ-БАКАЛАВРА. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (12-3), 84-88.
16. Yulbarsova, H. (2021). Implementation Of An Effective Process Of Formation And Development Of Communicative Competence In A Future Teacher. *East European Scientific Journal*, 4(3 (67)), 36-40.
17. Юлбарсова, Х. А. (2021). Принцип гуманизма как фактор формирования коммуникативной компетентности будущих педагогов. In *НАУКА СЕГОДНЯ: ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ* (pp. 61-63).
18. Юлбарсова, Х. А. (2021). Волонтерство-Это Фактор Формирования Коммуникативной Компетентности У Будущих Специалистов. *Человек. Наука. Социум*, (1), 228-237.
19. Юлбарсова, Х. А. (2016). Формирование коммуникативной компетенции будущих учителей в процессе их подготовки к технологии эффективного общения. *Молодой ученый*, (20), 756-757.
20. Yulbarsova, K. A. (2020). Scientific research method and means in social work. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(4), 206-213.